

Knygotyra
2020, vol. 74, pp. 258–264

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2020.74.56>

APIE *BIBLIOPOLĮ* – LIETUVOS KNYGOS IR MOKSLO MINTIES MUZIEJŲ

Alma Braziūnienė

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
Žygimantų g. 1, 01102 Vilnius, Lietuva
El. paštas alma.braziuniene@mab.lt

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB) pradėjo kurti knygos muziejų. Apie tokį muziejų Lietuvoje mąstoma jau seniai. Prieš kelis dešimtmečius, rengiantis pirmosios lietuviškosios knygos 450 metų jubiliejui, buvo planuojama steigti Vilniaus knygos muziejų (buvo kalbama ir apie patalpas jam Didžiojoje gatvėje). Šio dešimtmečio pradžioje Vilniaus miesto savivaldybei rengiant (deja, nesėkmingai) paraiškas, kad Vilnius būtų paskelbtas 2014 metų (po to – ir 2015 m.) Pasaulio knygų sostine, taip pat buvo svarstyta ir Knygos muziejaus mintis, įkūnytina ar Sapiegų rūmuose Antakalnyje, ar Centrinio knygyno Gedimino prospekte, ar kurioje kitoje vietoje. Šią mintį itin palaikė žymus knygos dailininkas Bronius Leonavičius. Apie 2007–2008 m. mėginta kalbėti apie Vilniaus universiteto bibliotekos Knygos muziejų, o dar anksčiau, 1998 m. Vilniaus universiteto rektorius Rolandas Pavilionis net buvo pasirašęs įsakymą „Dėl Lietuvos knygos muziejaus įsteigimo“¹. Girdėjosi tokių siekių ir iš Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešosios bibliotekos. Knygos muziejaus idėja sklاندė ir Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės bibliotekoje (ta tema 2007 m. buvo organizuota konferencija), bet iki šiol jokia nei institucinio, nei regioninio knygos muziejaus idėja taip ir liko neįgyvendinta. Tiesa, kai kurios Lietuvos savivaldybių ar

1 KRAKYTĖ, Asta. Knygų ekspozicija Vilniaus universiteto bibliotekos Pranciškaus Smuglevičiaus salėje: istorija, dabartis, perspektyvos. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 124.

apskričių bibliotekos turi savo knygos muziejus, juose pagal išgales stengiasi atspindėti savo krašto knygos raidą. Jų pastangos savaime pagirtinos, bet šios ekspozicijos nerodo apibendrinto Lietuvos knygos istorijos vaizdo.

Iš kaimyninių šalių knygos muziejai veikia tik Latvijoje (2016 m. Latvijos nacionalinėje bibliotekoje atidaryta išsami, konceptualiai parengta nuolatinė ekspozicija „Knyga Latvijoje“, atskleidžianti knygos, kaip artefakto, socialinio ir dvasinio fenomeno, istoriją) ir Baltarusijoje (Polocke, Pranciškaus Skorinos gimtinėje, nuo 1990 m. veikia Baltarusijos spaudos muziejus). Žinoma, toliau savo darbą sėkmingai tęsia seniausieji universalieji Europos knygos muziejai: 1884 m. įkurtas Vokiečių knygos ir rašto muziejus Leipcige (2013 m. visiškai atnaujintas ir perkeltas į specialiai suprojektuotą Vokietijos nacionalinės bibliotekos Leipcige priestatą), Gutenbergo muziejus Maince, veikiantis nuo 1900 m., Karališkosios Alberto I bibliotekos knygos muziejus „Librarium“ Briuselyje, atnaujintas 2010 m., ir kiti². Jie galėtų būti įvardijami kaip nacionaliniai savo šalių knygos muziejai.

Seniai sklandžiusią Lietuvos knygos muziejaus idėją ėmėsi realizuoti LMAVB. Biblioteka turtinga gausių istorinių rinkinių, pradedant seniausiais pasaulio rašytiniais objektais (dantiraščio molio lentelės), seniausia Lietuvoje saugoma rankraštine pergamentine knyga (Turovo evangelijos fragmentas, XI a.), itin gausiais senojo XV–XVIII a. spausdintinio paveldo klodais, baigiant įvairiausiais Lietuvos istorijai svarbiais XIX–XX a. dokumentais. Šis kultūros kapitalas – svarus pagrindas steigti Lietuvos knygos muziejų, kuriame žvelgiant į knygos kaitą įvairiais istoriniais tarpsniais būtų atspindėta ir Lietuvos mokslo minties raida. Niekas kitas nei knyga šios raidos vaizdžiau ir nepajėgtų papasakoti.

Knygos muziejaus koncepcija buvo rengiama atsižvelgiant į šiandienos muziejinkystės kontekstą. Muziejų lankytojams dabar jau nebeužtenka vien tik už stiklo sudėliotų įdomesnių knyginių eksponatų. Jie nori ir išradingesnės pateikties, ir naujų, nematytų objektų, ir, svarbiausia, – pasakojimų apie tai, kas eksponuojama. Tokia pasaulio muziejų realija. Šiandienos muziejus nebegali tenkintis tik rengdamas temines ekspozicijas ir „rodydamas daiktus“, nes, anot Rimvydo Laužiko, „žmonėms nebereikia daiktų, jiems muziejuje jau beveik nereikia ir informacijos (juk yra internetas), bet jiems reikia istorijų. <...> Daiktai

- 2 Plčiau apie Europos knygos muziejų šiandieną žr. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygos muziejus tarp sena ir nauja. Iš *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2015–2016. Vilnius, 2019, p. 106–116. Apie knygos muziejų specifiką, jų rūšis, raidą, kitus knygos muziejų funkcionavimo klausimus žr. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygos muziejus: kai kurie probleminiai teoriniai ir istoriniai aspektai. *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 103–129.

ekspozicijoje yra tarsi raidės ir žodžiai, iš kurių konstruojamas pranešimas, tad žmogus, eidamas per ekspoziciją, turi joje ką nors perskaityti. Muziejus, kaip atminties institucija, kuria mūsų santykį su praeitimi. Bet tas pranešimas skiriamas ne praeičiai, o mums, šių dienų visuomenei. <...> Mūsų santykis su praeitimi padeda mums susiorientuoti čia ir dabar.“³ Tad LMAVB naujojo muziejaus kūrėjams kilo iššūkis, kaip akademinės bibliotekos padalinyje sukurti knygos muziejų, patrauklų ir akademinę bendruomenę, ir plačiai visuomenei.

2018 m. LMAVB buvo suburta Knygos muziejaus kūrimo kolegija (joje – bibliotekos dokumentinio paveldo, komunikacijos ir skaitmeninių technologijų specialistai, restauratoriai), išdiskutuotas knygos muziejaus pavadinimas (Lietuvos knygos ir mokslo minties muziejus *Bibliopolis*), patvirtinta muziejaus koncepcija. Ji grįsta knygos kaip medijos multiperspektyviškumu. Knyga visų pirma yra apčiuopiamas materialus artefaktas, todėl muziejus turi dideles galimybes visapusiškai atskleisti daiktiškąją knygos pusę (knyga kaip meno kūrinys, dailės eksponatas, knygrišystės objektas ir pan.). Kartu materialiajame knygos pavidale slypi dideli dvasiniai turtai – knyga yra tekstų (raštyjos, literatūros) įkūnytoja, jų „nešėja“ skaitytojui. Kaip tik dėl šio įmaterialinto turinio knyga tampa socialine medija – tarpininke tarp tekstą sukūrusio autoriaus ir skaitytojo, visuomenės. Knyga yra ir dvasinis kūrinys, dažnai netgi sakralusis (ir ne vien turint galvoje religinio turinio knygas, bet ir platesniąją prasmę). Galime drąsiai tvirtinti, jog knyga yra viena seniausių kada nors egzistavusių ir iki šiandien mūsų gyvenime itin patogiausiais mums besireiškiančių medijų. Šio artefakto medijiškumas, t. y. galimybės jame kaupti, juo materializuoti ir perteikti itin sodrią daugiareikšmę informaciją tos informacijos gavėjams, knygą kaip mediją daro išskirtinę, o kartu muziejaus kūrėjams teikia didžiules galimybes eksponuoti knygą kaip įvairiapusį artefaktą – knyga gali lengvai kurti integruotus pasakojimus.

Pagrindinis, didysis pasakojimas – Lietuvos visuomenės ir valstybės santykis su europine rašto ir knygos kultūros tradicija. Kuriant knygos muziejaus ekspozicijas parankios Lietuvos istorijos europeizacijos nuostatos, suformuluotos Edvardo Gudavičiaus ir Alfredo Bumblausko. Jos leidžia kūrybiškai remtis ir bendrosiomis Europos knygos raidos koncepcijomis, kad ir klasikine tapusia Roberto Darntono knygos funkcionavimo visuomenėje teorija: knygos funkcionavimo visuomenėje grandinė, pradedant autoriumi, po to spaustuvėmis (leidyklomis), asmeninėmis bibliotekomis, knygrišyklomis, skaitytojais kuria savo

3 LAUŽIKAS, Rimvydas. Apie paveldo komunikaciją, arba XXI a. muziejų. *Liaudies kultūra*, 2016, nr. 2, p. 2.

pasakojimą su savitais knygų „nuotykliais“ – skleidžiasi Lietuvos knygos kultūros vaizdas. Kaip teigiama koncepcijoje, „LMAVB muziejaus tikslas – originaliai prakalbinti LMAVB sukauptus vertingus Lietuvos kultūros, raštijos ir spaudos artefaktus (muziejaus eksponatus), susieti juos į vientisą muziejinį naratyvą, pateikiant lankytoju tam tikrų istorinių tarpynių Lietuvos raštijos ir knygos raidą, liudijančią, kaip per Lietuvos rašto ir knygos istoriją veriasi mokslo, tautos, visuomenės ir valstybės istorija“. Muziejaus funkcijos: komunikacinė (dokumentinio paveldo sklaidos, populiarinimo), edukacinė (ugdomoji), informacinė, mokslo tiriamoji, kumuliacinė (istorinės atminties saugojimo). Pasirinktas vadinamasis epizodinis istorijų pasakojimo principas, kuomet pabrėžiamas ne tiek pats įvykis ar įvykių seka, o epizodas, struktūra, ryšiai (anksčiau ekspozicijos dažniausiai būdavo kuriamos tipologiniu-chronologiniu-faktografiniu principu). Taip per eksponuojamus objektus turėtų megztis ryšys su lankytoju, rasti ir rutuliotis lankytojo ir eksponuojamo paveldo dialogas – pasakojimai turėtų kurti įvairias (naujas) paveldo interpretacijas.

Bibliopolio – knygų miesto (valstybės) – metafora paranki įdaiktinti muziejinį pasakojimą apie knygos (plačiąja prasme) raidą ir reikšmę mūsų kultūroje. *Bibliopolis* turės savo senamiestį, naujamiestį ir priemiesčius. Senamiestyje muziejaus lankytojas galės aplankyti maldos namus: bažnyčią, cerkvę, kenesą, sinagogą, mečetę. Čia esamose ekspozicijose atskleidžiama tema „Knyga ir tikėjimas“. Senamiestyje veiks įvairūs amatininkų cechai. Per šią metaforą norima parodyti tokias knyginkystės istorijai svarbias temas kaip rašto atsiradimas ir plėtra Lietuvoje, raštinių radimasis; popieriaus gamyba; knygrišystės raida; knygų spausdinimas. Lankytojas galės apžiūrėti Universitetą – mokslo raidai skirtą ekspoziciją. Joje atspindima humanitarinių ir tikslųjų mokslų raida Lietuvoje, ryškinant svarbiausius, itin mokslui nusipelnčius mokslo veikėjus ir jų kūrinius. Naujamiestyje bus galima apsilankyti turgavietėje. Turgaus metafora slepia unikalią Lietuvos knygos istorijos reiškinį – knygnešystę. Netoli nuo turgaus (ir su juo įvairiais aspektais susijęs) – kalėjimas. Jis *Bibliopolyje* simbolizuoja cenzūrai skirtą ekspoziciją. Joje – cenzūros radimosi istorija, cenzūros rūšys nuo seniausių laikų iki pat šiandienos. Ypatingas dėmesys skiriamas sovietinei cenzūrai su bibliotekininkystės istorijai svarbiais specfondais, knygai sovietinės rezistencijos sąlygomis. Naujamiestyje susidomėjimo turėtų sulaukti Ligoninė – knygos architektonikai, knygos „gydymui“ (restauravimui ir konservavimui) skirta ekspozicija. Patrauklūs lankytojams turėtų būti ir Mados namai – didelė knygos meno ekspozicija, įvairiais aspektais rodanti Lietuvos knygos meno raidą nuo seniausių laikų iki šiandienos (senosios knygos menas, tarpukario Lietuvos, sovietmečio, įvairių žanrų knyga ir pan.). Didikų kelionių

bibliotekų ypatumus ir apskritai kelionių literatūrą apibendrins ekspozicija, įsikūrusi Stotyje. Atskiros ekspozicijos bus skirtos LMAVB istorijai ir bibliotekos pradininkui Tadiui Vrublevskiiui, jo vietai Lietuvos kultūros istorijoje atskleisti. XXI amžiaus muziejaus lankytoju planuojama atkurti XX a. vidurio skaityklos vaizdą. Tai pagrindinės, pirmiausia įgyvendinti numatytos *Bibliopolio* temos. Planuojamos ir kitos temos (didikų rūmai, vaistinė, miesto parkas, smuklė, karėvinės etc.), toliau rutuliojančios įvairius knygos ir su ja susijusius kasdienio gyvenimo aspektus (vadinamieji mažieji pasakojimai). Mąstoma ir apie ekskursijas, išvedančias lankytojus iš muziejaus už bibliotekos pastatų – čia pat greta, Vilniaus senamiestyje, daug įdomių knyginių vietų (kad ir namas Totorių gatvėje, kur veikė Martyno Kuktos spaustuvė, išspausdinusi Vasario 16-osios deklaraciją, ar Marijos Šlapelienės knygynas Dominikonų gatvėje). Daug dėmesio bus skiriama edukacinei veiklai (popieriaus gamybos, knygrišybos ir kitokios pamokėlės). Taigi *Bibliopolis* kuriamas kaip į lankytojus orientuotas muziejus.

Norėdama sužinoti būsimojo *Bibliopolio* lankytojų nuomonę ir pageidavimus LMAVB 2019 m. balandžio–gegužės mėnesiais surengė jų apklausą. Visi apklausos dalyviai patvirtino, kad toks muziejus reikalingas, kai kurie netgi labai entuziastingai („Knygnešių tautai – būtina. Mes vėluojame!“). Respondentai reiškė savo nuomonę apie būsimas ekspozicijas, pageidavo sau artimų temų, ypač pabrėždami knygnešystės, knygos meno (ypač vaikiškų knygų), tarpukario knygos istorijos ir panašias temas. Būta profesionalių pasiūlymų („Norėtusi patraukliai pateiktos informacijos apie reikšmingiausias Lietuvos knygas, padariusias svarbius posūkius šalies politiniame ir kultūros gyvenime, apie jas rašiusius asmenis. Čia svarbu kontekstualumas“) ir supratimo apie tokio muziejaus kūrimo sunkumus („Gerai ir įdomiai parodyti knygą labai sunku ir atsakinga. Knygos, šio stebuklo, niekas niekada nepakeis“)⁴.

Bibliopolio idėja sudomino žiniasklaidą. Ir ką tik minėtą informacinę lankytojų apklausos žinutę „Bibliotekos lankytojai apie Bibliopolį“, ir kiek anksčiau skelbtą „Kodėl Bibliopolis geriau negu Akropolis?“ persispausdino daugelis didžiųjų interneto portalų, kiti žiniasklaidos kanalai. Susidomėjimo sulaukta iš Lietuvos radijo ir televizijos. Visa tai rodo, kad mūsų visuomenei Lietuvos knygos muziejaus idėja įdomi ir toks muziejus turėtų sulaukti savo lankytojų.

Norint visuomenę aktyviau supažindinti su kuriama knygos muziejumi, 2020 m. buvo suplanuotas viešų paskaitų ciklas „Bibliopolio žvaigždynas“. Jame – penki pasakojimai apie intriguojančius muziejaus eksponatus.

4 Plačiau žr. Bibliotekos lankytojai apie Bibliopolį. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. gegužės 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mab.lt/lt/naujienos/2483>>.

Auditorijoje su klausytojais įvyko tik viena paskaita, kitoms sukliudė prasidėjęs karantinas, tad jos keliasi į virtualią erdvę. Vasario 6 dieną LMAVB Retų spaudinių skyriaus darbuotoja Violeta Radvilienė skaitė paskaitą „Kaukolė Mazepai“. Pasiremddama vienu panegirikos *Capitolium perennis gloriae (Amžinosios šlovės kapitolijus)*. Kijevas, 1690) egzemplioriumi (LMAVB išlikęs vienintelis nedefektinis egzempliorius pasaulyje) prelegentė klausytojams pateikė intriguojantį pasakojimą apie sudėtingą Ukrainos istoriją. Ši panegirika – tai Kijevo Mohylos akademijos studentų vardu parašytas literatūrinis veikalas, aukštinantis Kairiakrantės Ukrainos Zaporožės kazokų etmoną Ivaną Mazepą (1639–1709), išgarsėjusį karo žygiais ir 1690 m. įžengusį į Kijevą⁵. I. Mazepa – istorinis varkietiškos orientacijos Ukrainos valstybės veikėjas, todėl jo atmintis iki pat Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo 1991 m. buvo draudžiama, su juo susiję spaudiniai naikinami. V. Radvilienė įdomiai pasakojo apie I. Mazepos asmenybės istorinį įvaizdį, jo vaizdavimą mene (tapyboje, literatūroje ir kt.). Ši panegirika įrašyta į UNESCO Lietuvos nacionalinį registrą „Pasaulio atmintis“⁶, o buvęs skirtas sunaikinti leidinys taps *Bibliopolio* lobyno eksponatu.

Numatytoji „Bibliopolio žvaigždyno“ kovo 26 dienos Daivos Narbutienės paskaita „Pro cenzūros kilpas praslydęs leidinys“ persikėlė į virtualią erdvę⁷. Prelegentė pasakojo apie lietuviškosios spaudos lotyniškais spaudmenimis draudimo metu 1900 m. Peterburge išspausdintą Antano Macijausko žemėlapi *Žemlapis lietuviškai latviško krašto*. Kaip yra rašęs Vaclovas Biržiška, žemėlapis pramušęs „juridinę sieną, kuria buvo aptverta lietuvių spauda“ ir paruošęs „dirvą spaudai grąžinti“. LMAVB saugomas šio žemėlapio egzempliorius ypatingas – jame yra autoriaus dedikacija Jonui Basanavičiui.

Virtualiai vyko ir balandžio 23 d. numatyta šių eilučių autorės paskaita „Kaip trejos devynerios susijusios su knyga ir bibliofilija?“⁸ Joje kalbėta apie 1930–1940 metais Kaune veikusių XXVII knygos mėgėjų draugiją: jos narius – įsimintinas asmenybės (Vytautą Steponaitį, Mariją Urbšienę, Kazį Bizauską, Viktorą

5 Plačiau apie tai žr. RADVILIENĖ, Violeta. Šlovės Kapitolijus Ivanui Mazepai 1690-ųjų Kijeve. Iš *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2013–2014. Vilnius, 2018, p. 93–100.

6 Plačiau apie tai žr. NARBUTIENĖ, Daiva. Lietuvai ir Ukrainai reikšmingas XVII a. dokumentinio paveldo paminklas. *Tarp knygų*, 2020, balandis, p. 22–25.

7 Bibliopolio žvaigždynas pristatomas garsu ir vaizdu. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. gegužės 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mab.lt/lt/naujienos/2613>> ir <<http://www.mab.lt/lt/naujienos/2616>>.

8 Kaip trejos devynerios susijusios su knyga ir bibliofilija? *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. gegužės 31 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mab.lt/lt/naujienos>>.

Cimkauską ir kt.), draugijos veiklą, išleistus leidinius – bibliofilinės knygos reprezentantus tarpukario Lietuvoje, apie šios draugijos reikšmę Lietuvos kultūrai. Planuota 2020 m. LMAVB surengti didelė paroda „XXVII knygos mėgėjai, 1930–1940“ dėl karantino keliasi į 2021-uosius – įsteigta 1930 m. pabaigoje, draugija pirmąjį visuotinį susirinkimą surengė 1931 m. sausio 27 dieną ir savo aktyvią veiklą pradėjo kaip tik 1931-aisiais, taigi prieš 90 metų.

Dar dvi 2020-ųjų rudenį numatytos paskaitos – Laros Lempertienės „Tora: sakrali teksto ir objekto vienybė“ (rugsėjo 24 d.) ir Andriaus Jurkevičiaus „Spalvotų miniatiūrų lobynas – Žyroviečių Evangelija“ (spalio 15 d., apie išskirtinį, puošniai iliuminuotą, Sapiegų aplinkoje sukurtą raštijos paminklą) – labai tikimės, kad galės vykti auditorijoje. Jeigu vis dėlto dėl pandemijos karantino jos būtų atšauktos, „Bibliopolio žvaigždyno“ rengėjai jas tikrai pateiks virtualiai internetinėje erdvėje.

2020 m. gegužę buvo paskelbtas konkursas *Bibliopolio* logotipui sukurti⁹, rudenį bus žinomi jo rezultatai. Tęsiant tradiciją, kai 1908 m. įvyko pirmasis Lietuvoje ekslibrisų konkursas Tado Vrublevskio asmeninės bibliotekos knygos ženklui sukurti, visi šiųmečiame konkurse dalyvaujantys darbai irgi liks istorijai – bus saugomi LMAVB fonduose.

Šiuo metu LMAVB saugyklų pastato rekonstrukcija, pradėta 2016 m., jau eina į pabaigą, vyksta vidaus įrengimo darbai. Toliau laukia istorinių grafų Tiškevičių rūmų, kuriuose dabar veikia LMAVB skaityklos ir darbo kabinetai, renovacija. Po jos buvusios saugyklų ir skaityklų erdvės smarkiai pasikeis – atsiras naujos atviros skaitymo, parodų, laisvalaikio edukacinės erdvės ir, svarbiausia, net penkios nuosekliai išsidėsčiusios salės bus skirtos Lietuvos knygos ir mokslo minties muziejui. Čia įsikurs *Bibliopolis*.

9 Kviečiame kurti Bibliopolio – knygų miesto – logotipą. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. gegužės 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mab.lt/lt/naujienos/2623>>.